

SZAKIRODALOM.

Hundert Kalender-Inkunabeln. *Herausgegeben von Faul Heitz. Mit begleitendem Text von Konrad Haebler.* Strassburg, MDCCCCV. Heitz und Mendel. 2-r. 8, 36, 2 l., 102 tábla. Ára 200 M.

A könyvnyomtatás bölcsőkori emlékei között figyelemre méltó helyet foglalnak el az egyleveles nyomtatványok, melyek történeti jelentősége egész a legújabb időkig jóformán semmi méltánylásban sem részesült. A szakköröknek ezt az eléggé nem is kárhóztatható közömbösséget napjainkban szinte kicsinyeskedésbe vesző, babonás tisztelet váltotta fel minden, régi kötéstáblából kiáztatott papir- vagy hártyatöredék iránt, melyen az ősnymtatványok esetlen betűtípusai még felismerhetők. E meglepő fordulat jórészt abban leli magyarázatát, hogy a gyűjtő szenvedély, mely a mult században kifejlődött történelmi érzék folyománya, mindnagyobb arányokat öltvén, az egyre fokozódó keresletet ezen az úton iparkodnak részben kielégíteni. Ehhez hasonló jelenséggel találkozunk pl. a képzőművészet terén, a hol a régi mesterek ú. n. műtermi hulladékainak is megvan a maguk busásan fizető közönsége, melynek a már kész és kiválóbb becsű műalkotásokból nem jutott. De ez újabb felfogásnak egy másik, mélyebben rejlő oka is van: az ilyen apró töredékeknek sokszor szinte meglepő tudományos jelentősége. E tekintetben legyen elég a Gutenberg-féle 1448-iki naptártöredékre utalni, melynek nyomdászattörténeti fontossága minden kétségen felül áll.

Minden tekintetben méltánylást érdemel tehát *Heitz* Pál ismert nevű strassburgi kiadó, a midőn a XV. századi németországi egyleveles kalendáriumokból egyelőre egy száz lapból álló sorozatot természetű hasonlókat kötetbe gyűjtve, a szakkörök szélesebb rétegeinek is rendelkezésére bocsát.

Dr. *Haebler* Konrád drezdai tanár e gyűjteményt alapos bevezető tanulmánnyal látta el, melynek eredményeit a következőkben foglaljuk össze.

Szerinte a jelenleg ismeretes ilyfajta németországi naptárak száma, a esziókat és prognosztikonokat is belértve, mintegy

kétszázra tehető. Hogy e szám távolról sem közelíti meg azon egylevelű naptárak összegét, melyek e korban német területen készültek, az több mint valószínű. Ezek a maguk korában annyira elterjedt nyomtatványok nagy része most már csak egy-egy példányban ismeretes s mai értékük sokszor ötszörösen meghaladja kiadásuk minden költségét.

Földrajzi tekintetben Bécestől Lübeckig, Strassburgtól Lipcséig a német nyomdászatnak szinte mindegyik nevezetesebb központjából maradtak fenn ilyenmű emlékek s ha egyik-másik, tipografiai szempontból már a XV. században is igen jelentékeny város épen nincs, vagy csak gyöngén van képviselve e sorozatban, az jórészt ama szeszélyes véletlennek tulajdonítható, melynek e, korokban oly kevésre becsült, sajtótermékek fenmaradásukat köszönhetik. Haebler e véleményét készséggel magunkévá tehetjük. Megjegyzendő azonban, hogy ez elv következetes betartásával, Haeblernek az egylevelű naptári nyomtatványok elterjedésére vonatkozó adatait nem mint tényeket, hanem csak mint többé kevésbé valószínű föltevéseket kell fogadnunk.

Ily föltevés Haeblernek azon állítása, hogy a rajnamenti városokban, Gutenberg találmányának e szűkebb hazájában, a hol különben a nyomdászat mestersége már a XV. században is igen virágzott, épen a naptári nyomtatványok kiadása nem tudott nagyobb lendületet venni.

A fenmaradt emlékek szerint sokkal jobban kifejlődött a nyomdászok ily irányú munkássága Augsburg városában, a hol Günther *Zainer* 1470-től kezdve ügylátszik működése utolsó évéig rendszeresen kibocsátotta egylevelű naptárait, sokszor négyféle változatban, ú. m.: latinul és németül, mindkettőt gót és antik betűkkel nyomtatva. *Zainer* naptárainak egy részén újévi köszöntést is alkalmazott; legrégebb ismert példája 1472-ből való (V. tábla). Az ezen évre szóló német naptár élén u. i. négyszögbe foglalt D kezdőbetű látható, melynek belsejében a meztelen gyermek Jézus áll, jobbában kereszttel ellátott földgolyót, baljában messze lobogó mondatszalog csücskét tartva, melyen e felírás olvasható: „Ein gut felig Jafr“. Ez az inicziális szinte tipikussá vált a délnémet naptárakra nézve. Günther *Zainer* hatása nemcsak a helyi vetélytársak: *Schüszler*, *Ratdolt* s mások hasonló művein érzik meg, hanem Ulmban is tapasztalható, a hol Johann *Zainer* honosította meg a naptárak nyomtatását.

Nürnbergben is aránylag korán (1473 óta) kifejlődött a nyomdászat ez ága s csakhamar igen dús hajtásokat termett. Legteljesebb a Friedrich *Creussner* műhelyéből 1476-tól 1499-ig terjedő időközből fenmaradt sorozat, melynek hézagai valószínűleg a pusztá véletlennek tulajdoníthatók. *Creussner*rel vetekedett 1487 óta Peter *Wagner*, a kiről kimutatható, hogy egyik-másik évben

németül és latinul is kiadta kalendáriumát, továbbá a század vége felé (1498.) Ambrosius *Haber*, a kinek almanachjai stilisztikai szempontból is figyelmet érdemelnek.

Viszonylag későn (1484-ben) vette kezdetét az egylevelű naptárak nyomtatása Lipcsében, de csakhamar rendkívül felvirágzott. A lipcsei nyomtatók közt főleg Martin *Landsberg* érdemel említést, a kinek műhelyéből 1486-tól szinte a század végéig nyúló kalendáriumsorozat ismeretes, melynek betűi teljesen meggyeznek *Caputius* »Oratio metrica« (1488.) cz. nyomtató nélküli sajtótermék típusaival, melyet már *Copinger* is *Landsberg*nek tulajdonított.

Természetesen számos, a könyvnyomtatás történetében sokkal jelentéktelenebb helyről is maradtak fenn ilyféle naptárak, a mi népszerűségük legbiztosabb jele. Minthogy e szórványosan fellépő kalendáriumok jobbra egy-egy könyvnyomtató első termékei, valószínű az a föltevés, hogy *reklámanyomtatványokkal* van dolgunk, melyeket művészetük beajánlására készítettek az illető nyomdászok.

Tipografiai kiállításuk szempontjából *Haebler* — az átmeneti alakokat s jelentéktelenebb változatokat nem tekintve — négy típust különböztet meg az egylevelű naptárak között: ú. m. a mainzi-strassburgit, az augsburgit, az ulmit és a lipcseit.

A mainzi s régebbi strassburgi naptárakra jellemző, hogy diszitésük a rubrikátor dolga, a ki szabad kézzel festette be a hónapok elején hagyott hézagokba a megfelelő (rendesen D) kezdőbetűket.

Augsburgban *Zainer* azt az újítást honosította meg, hogy a hónapok elején lévő kezdőbetűket elhagyva, magát a hónapok nevét nyomtatta külön sorokban a megfelelő részek fölé s hogy a szöveget két részre osztva, külön adta a csillagászati s külön a gyógyászati megjegyzéseket. Ugyancsak *Zainer* hozta divatba a diszes J kezdőbetűt, az újévi üdvözlét tartalmazó mondat-szalag kíséretében, meg a többé-kevésbé kifejlesztett keretdísz. Későbbi ágostai könyvnyomtatóknál, először *Bämmler*-nél, kisebb, bibliai jeleneteket ábrázoló fametszetek is alkalmaztattak, melyek eleinte a lap élén, később oldalain foglaltak helyet. E típusnak felelnek meg a nürnbergi kalendáriumok is, azzal a különbséggel, hogy, pl. *Peter Wagner*-nél, a fametszetek valóságos naptári ábrázolások (minő a gyermekeit felfaló Kronosz), melyek többé nem külső toldalék gyanánt ékesítik a lapokat, hanem azokkal szerves összefüggésben állva, mintegy központjukat képezik.

A fametszetek különös kultusza jellemzi az ulmi nyomdászatot, mely vonás a kalendáriumoknál is érvényesült. *Hans Zainer* nem elégedvén meg ágostai névrokonának újításaival, a nagy kezdőbetűvel s köszöntő mondat-szalaggal, melyeket egész önálló

stílusban fejlesztett tovább, széles keretléczeket és sarokdízseket is alkalmazott, melyek részint többi nyomtatványain is föllelhetők, részint kizárólag naptári czélokra készültek. Ilyenek az ulmi címmerrel ellátott darabok, melyek közül a 28. és 31. tábla hoz sikerült mutatványokat. Az ulmi *Zainer* példája csakhamar buzgó követőkre talált s ujitása egész Lübeckig elterjedt. Később, szintén augsburgi hatás alatt, a graciosus indakereteket Ulmban is fölváltották az olasz eredetű niellodiszítmények (pl. 96., 97. tábla).

A lipcei iskolát Markus *Brandis* alapította meg s a már említett *Landsberg* annak legkiválóbb képviselője. Jellemző sajátosságai: a hold fázisait feltüntető táblázat, az érvágás nagy képes ábrázolása, a vörös nyomás gazdag, de izléses alkalmazása s főként a fametszetek. Ez utóbbiak *Brandis*-nál s *Landsberg* első lapjain a hold változásait ábrázolják, még pedig az egész világegyetem bevonásával (49., 54. tábla), később, 1488-tól fogva, a holdváltozásokat kiszorítják az uralkodó bolygók, minők a Jupiter, Mars, Venus (pl. 57. tábla) képei, gyakran az állatkörrel kapcsolatban.

A stílisztikai befolyások keveredése igen érdekes típust hozott létre a későbbi felsőrajnai (Strassburg, Basel) naptáraknál, melyek rendszeren kettős ívekre vannak nyomtatva. Ezeknél a fejezetléczet keskeny fametszet adja, mely rendszerint az újszövetség tárgyköréből vett egységes kompozíció, míg a bal hosszanti oldal díszbe egymásba fonódott kezdőbetűkből, illetve mezei jeleneteket ábrázoló medaillonokból áll. A jobb hosszanti oldalon rendszeren Jézusnak Dávid királyból kiágazó, a főbb családtagok arczképével díszített családfája látható, a lap alsó részét pedig az érvágás képe foglalja el, körülötte annak előnyeit ábrázoló jelenetekkel, vagy az állatkör jelvényeivel.

E stílisztikai sajátságokon kívül, melyek osztályozását fölötébb megnehezítette ama körülmény, hogy a lapok többségéről kiányzik eredetük közvetlen bizonyítéka: a nyomtató neve és tartózkodási helye, Haebler még ez emlékek kulturtörténeti részére is kiterjeszti figyelmét.

Csillagászati szempontból e népies almanachok sok kívánni valót hagynak hátra, a mi nem is csoda, ha figyelembe vesszük, hogy készítőiknek csak a legritkább esetben volt meg a kellő szak-képzettségük. Az eddig ismert 205 lap közül csupán 34 (a gyűjteménybe fölvettek közül csak 20) viseli magán készítője nevét s habár több főiskolát végzett egyén szerepel is közöttük, a kalendáriumok összeállítása nem annyira tudományos, mint inkább népiesen gyakorlati czélokot szolgált. Ezt bizonyítja többek között ama sajátágos körülmény is, hogy a szerzők közt sok (húszból hét) a városi orvos, még egyetemmel bíró helyeken is. Ebből ismét következik, hogy a kalendáriumok többségében a csillagászati rész a gyógyászati rovására háttérbe szorul, s hogy a hold-

fázisok és napfogyatkozások helyett az érvágás táblázata s az ezzel összefüggő kérdések a lényeges részletek. Különben a csillagászati részben is túlnyomó volt az asztrológiai elem, bár többször megesett, hogy a naptárhoz tartozó praktika, vagyis az évi csillagjósolás eredménye, külön füzet alakjában adatott közre.

Az asztrológiai tudakosság e posványos termékei azonban a józanabbul gondolkozók részéről már a XV. század vége felé kihívták a kritikát. Hans *Folz* nürnbergi mester 1480-iki kalendáriuma pl. (34 tábla), mely igazi naptári adatokat alig is tartalmaz, erősen népies hangon gúnyolja ki az asztrológiai lápvirágokat; míg egy 1478-iki, valószínűleg baseli kalendárium szerzője (23. tábla), igen józanul arra inti a betegeket, hogy az érvágás és purgálás szabályait csupán »bölcs orvos« útmutatása szerint kövessék. Végül az 1492-iki nürnbergi naptár (72. tábla) szerkesztője, nem éri be az asztrológiai tévedések kárhoztatásával, hanem dicsérőleg emeli ki *Regiomontanus* Jánosnak a naptár tudományosabb újjáalkotása körül szerzett érdemeit.

Ime azok a tanulságok, melyek a XV. század e jelentéktelennek látszó, népies termékeiből levonhatók s melyek lényegesen kiegyesítik a nyomdászat bölcsőkorának képét. *Dr. Gulyás Pál.*

Kóssa Gyula: *Magyar állatorvosi könyvészet 1472—1904.* (Állatorvosi kézikönyvtár VIII. köt.) Budapest, 1904. Kiadja a Magyar Országos Állat-Orvos-Egyesület (Pátria kny. részv. társ. nyomása), 8-r. XII, 346 l.

Kóssa Gyula dr., az állatorvosi főiskola tanára, fenti czímen nagy gonddal összeállított bibliográfiáját adja a hazai veterinarus irodalomnak. Munkája Zsámboki (Sambucus) János, nagyszombati születésű orvos- és nyelvtudós 1574-ben Baselben megjelent idevágó latin nyelvű könyvétől kezdve, az 1904. évig megjelent szakirodalmat magában foglalja, közel 1300 tételszám alatt. E tekintélyes szám úgy volt elérhető, hogy Kóssa nemcsak a hazánkban megjelent magyar vagy idegennyelvű nyomtatványokat igyekezett lehetőleg teljesen egybegyűjteni, hanem a külföldön napvilágot látott művek közül is fölvette mindazokat, melyek akár honfitársaink tollát dicsérik, akár a hazai viszonyokra vonatkoznak. Ezenkívül néhány kéziratban maradt, vagy könyvomat útján sokszorosított munkát is fölvelt a szerző érdemes jegyzékébe. Mind e könyvészeti adatok négy csoportba osztva állanak az olvasó rendelkezésére. E csoportok elseje a szerzők neve alatt megjelent dolgozatokat tünteti föl az ábéczé sorrendjében, második a névtelenül megjelent munkákat sorolja fel évszámuk szerint, harmadika az évnélküli anonim munkákat tartalmazza szoros betűrendben, míg a negyedik és utolsó csoport az időszakos kiadványok lajstromát nyújtja.